

ТЕРНОПЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
УКРАЇНСЬКЕ ГЕОГРАФІЧНЕ ТОВАРИСТВО
ГЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ НАУКОВОГО
ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

ЛєТОРІЯ УКРАЇНЄВЬКОЇ ГЕОГРАФІЇ

ВИПУСК **22** 2010

ТЕРНОПЛЬ

Редакційна колегія:

Шеф-редактор: Шаблій О. І. – д. з. н., проф. (Львів)
Редактор: Заставецька О. В. – д. з. н., проф. (Тернопіль)
Відповідальний секретар: Дітчук І. Л. (Тернопіль)

Члени редакційної колегії:

Заставецький Т. Б. – к. з. н., доц. (Тернопіль)
Ковальчук І. П. – д. з. н., проф. (Київ)
Нагірна В. П. – д. з. н., пр. н. сп. (Київ)
Немець Л. М. – д. з. н., проф. (Харків)
Олійник Я. Б. – д. з. н., проф. (Київ)
Пістун М. Д. – д. з. н., проф. (Київ)
Позняк С. П. – д. з. н., проф. (Львів)
Руденко В. П. – д. з. н., проф. (Чернівці)
Сивий М. Я. – д. з. н., проф. (Тернопіль)
Стебельський І. Б. – проф. (Вінсор, Канада)
Топчієв О. Г. – д. з. н., проф. (Одеса)
Царик Л. П. – д. з. н., проф. (Тернопіль)
Шищенко П. Г. – д. з. н., проф. (Київ)

*Друкується за рішенням Вченої ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,
Вченої ради Українського географічного товариства
та Географічної комісії Наукового Товариства імені Шевченка в Україні*

Постановою президії ВАК України № 1-05/7 від 10 листопада 2010 р. часопис “Історія української географії” включений до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі “географічні науки” (Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – 2010. – № 12. – С. 5-9).

І-90 **Історія української географії.** Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. — Тернопіль, 2011. — Випуск 23. — 138 с.

ББК 26.890 (4 Укр) Г

Погляд редколегії часопису не завжди співпадає з позицією авторів опублікованих матеріалів. Автори повністю відповідають за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, дат та інших відомостей.

РОЛЬ ВОЛОДИМИРА КУБІЙОВИЧА У ПЕРЕДІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ РЕГІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

З позицій історії персоналії розглянута роль видатного українського географа Володимира Кубійовича у формуванні початкових наукових засад (передісторії) регіонального природокористування. Проаналізований зміст окремих фундаментальних праць вченого з точки зору основних концептів природокористування як наукового напрямку, виділені часові періоди формування уявлень про природокористування на теренах українських земель в працях вченого. Визначено В. Кубійовича як фундатора української наукової школи регіонального природокористування.

Ключові слова: Володимир Кубійович, регіональне природокористування, фундатор української школи регіонального природокористування.

Oleg Afanasiev. A role of Volodimir Kubiiovych is in initial history of Ukrainian scientific school of the regional nature-use. On the basis of history of personalities the role of Volodimir Kubiiovych of the known Ukrainian geographer of is described in forming of initial scientific school of the regional nature-use. The analysis of fundamental advanced study's is conducted from positions of basic conceptions of the regional nature-use. Historical stages of formation and development of primary forms of nature-use are selected and analyses in advanced study's of famous scientist. A scientist is adopted by the founder of Ukrainian scientific school of the regional nature-use.

Key words: Volodimir Kubiiovych, regional of nature-use, founder of Ukrainian scientific school of the regional nature-use.

Вступ. Усю історію певного етносу можна розглядати і як історію його природокористування: розвивалася людина – розширювалася сфера її діяльності з використання ресурсів оточуючого середовища, формувалася локальний компонент антропосфери. Вдосконалення систем природокористування і розширення сфери діяльності людини призводило до розвитку як самої людини, так і людських відносин, формування етносу як інформаційної суперсистеми. Без природокористування не було б самої людини, її розвитку; відповідно, без людини не було б природокористування. В наукових уявленнях про природокористування завжди йдеться про відносини в системі «людина – природа». В контексті зазначеного видається цікавим проаналізувати наукову спадщину визначного географа – професора Володимира Кубійовича, якого ми розглядаємо як одного із фундаторів української школи регіонального природокористування.

Вихідні передумови. Як вказує проф. В.П. Руденко, визначальною рисою розвитку української географії на всіх її етапах був яскраво виражений конструктивний підхід в працях її представників-учених, що особливо характерним було для «модерного» її періоду [7]. Нажаль, в історії української географії досі не розглянута спадщина професора Володимира Кубійовича у контексті формування й розвитку школи регіонального природокористування. Певною мірою у працях українських дослідників новітнього періоду висвітлюється роль В. Кубійовича як спадкоємця наукових ідей фундатора української географії С. Рудницького,

зокрема антропогеографічного напрямку, регіональних студій, картографування тощо. Дослідженням наукової спадщини В. Кубійовича сьогодні присвячені ґрунтовні наукові праці О. Шаблія [6, 8], М. Влах, М. Книш [3], М. Пістуна, Я. Олійника [5] та інших відомих авторів, що досить глибоко і всебічно оцінили різні напрямки діяльності вченого – природознавчий, демографічний, соціально-економічний, регіональний, антропогеографічний, картографічний тощо. Втім майже в жодному з них не розглядається наукова спадщина визначного українського вченого з позицій концептів природокористування.

Мета і завдання статті. Метою статті є аналіз змісту наукових праць, наукової спадщини проф. В. Кубійовича з позицій концепцій регіонального природокористування, дослідження точок зору відомого науковця щодо історії, традицій, напрямів й типів природокористування українського етносу в історико-географічній ретроспективі. Завдання статті обумовлюються її метою й полягають в дослідженні наукової спадщини одного із засновників української модерної географії – проф. В. Кубійовича.

Виклад основного матеріалу. Про роль й значення наукової спадщини Володимира Кубійовича вже написано достатньо багато наукових праць, проведено чимало ґрунтовних біографічних, джерелознавчих, бібліографічних досліджень. Нами ж пропонується спроба погляду на творчий доробок визначного вченого з точки зору уявлень про регіональне природокористування, концепція якого фактично вже давно оформилася у вигляді окремої наукової школи.

Одразу слід зазначити, що сам Володимир Кубійович в жодній своїй праці не застосовує термін «природокористування» (автором цього терміну прийнято вважати Ю. Куражковського, 1959 р.). Але, не застосовуючи цього терміну, проф. Кубійович, все ж викладає свої праці, особливо зміст загальної частини «Енциклопедії Українознавства» (ЕУ), з позицій базового концепту природознавства – системи «людина – природа».

Стан довкілля того чи іншого краю завжди багато в чому залежав від способу життя й господарювання його етносу. Як свідчить історія, корінні етноси, що жили століттями на своїй території, розуміли й любили її природу, дбайливо до неї ставилися. Вони користувалися природними ресурсами з урахуванням багатовікового досвіду й традицій своїх дідів-прадідів, завжди поводитися так, аби природа могла самовідновлюватися, розвиватися, щоб вона не зубожіла й залишалася годувальницею для внуків і правнуків. Саме ця теза червоною стрічкою проводиться Володимиром Кубійовичем із співавторами в розділах «ІІІ. Людність», «ІV. Етнографія», «ІХ. Культура», «ХVІІ. Народне господарство», «ХVІІІ. Суспільство» фундаментальної Енциклопедії Українознавства [2]. У цій першій комплексній українській енциклопедії авторському колективу під керівництвом Кубійовича вдалося довести головну засаду природокористування українського етносу – дбайливе ставлення до власного геопрос-

тору, сакральну Ойкумену. Через вдале поєднання статей і розділів з суспільствознавчих, культурознавчих, історичних студій, автори наочно показують процеси еволюції природокористування на теренах України від найдавніших, первинних, часів, і аж до епохи промислової революції й опанування ресурсами території в промислових вимірах. Як засвідчено в ЕУ, в Україні традиційними формами господарювання, природокористування з давніх часів і до середини XVIII ст. були землеробство, мисливство, бджільництво, скотарство, садівництво, їхня роль у житті українців із часом змінювалась, однак головним залишалось землеробство. Розвиток сільського господарства й промисловості був зрівноваженим, органічним. У XVIII ст. з бурхливим розвитком промисловості, відкриттям і розробкою покладів заліза, вугілля, нафти в Україні починає брати гору хижацьке природокористування. До того ж, зазначене напряму корелює із етнічно-політичною компонентою: чужинні етноси – тимчасові, особливо завойовники, жорстоко поводитися не тільки до людей поневоленої землі, а й до її природи, здебільшого завдавали великої шкоди: палили, знищували, грабували, ламали, спустошували. Не пристосовані до чужої природи, вони проявляли вандалізм, переробляючи її на свій смак, деформуючи екосистеми. Із такою спадщиною, порушеними традиціями природокористування й виснаженими ресурсами Україна увійшла до ХХ ст. Надалі ситуація тільки погіршувалася – у новий та новітній часи природокористування в Україні набирало чітко виражених згубних для навколишнього середовища (природного, етнічного тощо) форм.

Втім, не є достатньо повним утилітарне розуміння «природокористування» з позицій використання природних ресурсів для економічного розвитку. Так, весь розділ «VI. Історія» в ЕУ відображає історичні процеси опанування людиною геопростором України від самих первісних форм господарювання прадавніх часів, еволюцію в системі «людина – природа» від палеоліту до сучасності. Можна об'єктивно стверджувати, що ЕУ є найціліснішою науковою працею, яка ілюструє історію формування систем природокористування на українському просторі, подає в цілісному й інтегрованому хронологічно-хорологічному виді процес формування антропосфери з усіма її складниками – соціо-, демо-, ойко-, техно-, культуро-, політо- й адміносфери.

Концептуально обґрунтованим є застосований в ЕУ регіоналістський принцип – В. Кубійович, виходячи із історичного минулого України, регіональних відмін серед населення, його традицій господарювання й відносин із навколишнім геопростором, поділяє Україну на 14 самобутніх історично-географічних країв, щодо яких й викладається зміст Енциклопедичних статей. Тим самим, проф. Кубійович на практиці розкриває концепт регіонального природокористування, ілюструє регіональні відміни, що об'єктивно склалися на просторах України – подібно до відмін між землями Німеччини, Польщі, Франції.

Крім ЕУ, знаходимо фундаментальні концепти регіонального природокористування й в інших працях Володимира Кубійовича. Так, ще 1935 року виходить збірник наукових статей «Праці Географічної Комісії» (вип. 1). У ньому вміщено декілька великих статей: В. Кубійовича «Пастушество Буковини», Ю. Полянського «Реконструкція географічного середовища молодшого палеоліту Подільсько-Бесарабської провінції» (німецькою мовою), В. Огоновського «Східно-Європейський степ» [8]. Кожна з цих праць була свіжим словом в україністиці того часу. Статті стосувалися різних аспектів географії України – її палеогеографії, історії географії, антропогеографії, фізичної географії. Але найголовне – усі вони містять характеристику особливостей природокористування українського етносу.

Найяскравіше концепт регіонального природокористування Володимиром Кубійовичем реалізований в циклі наукових праць, присвячених антропогеографічній проблематиці окремих українських земель – Галичини, Волині, Лемківщини, Полісся, Закарпаття. Детально досліджуються В. Кубійовичем особливості пастушого господарювання («шаласництва»), використання земельних ресурсів, функції й типи поселень, вертикальне й горизонтальне розселення тощо. Як стверджує проф. О. Шаблій, Володимир Кубійович у своїх наукових вишукуваннях чітко формулює проблематику «людина – природа» й виділяє в ній т.зв. «середню ланку» – земельні ресурси (у тодішній термінології – «культури») як спосіб використання земної поверхні, її біологічних (рослинних, тваринних), ґрунтових, водних ресурсів тощо [6, С. 36]. Найяскравіше зазначені аспекти проблематики регіонального природокористування на українських землях висвітлені в працях «Розміщення культур і людності у Східних Карпатах» та «Розміщення культур і людності у Північних Карпатах» (відповідно 1924 і 1932 рр.).

Під керівництвом В. Кубійовича виходить у світ «Атлас України й сумежних країв» (1937 р.) та «Географія українських й сумежних земель» (1938 р.) [1, 4]. В цих працях авторитетно доводиться залежність між щільністю розселення населення й особливостями природно- та економіко-географічних умов територій. Так, В. Кубійович обґрунтовує існування трьох смуг густоти розселення населення, що відповідає природним зонам степу, лісостепу й лісам. На своїх численних тематичних картах В. Кубійович наочно відобразив тісноту зв'язків між автохтонним українським населенням й оточуючим його геопростором, тобто, відбив усі типи й форми природокористування, що історично склалися на теренах України.

Тож в діяльності В. Кубійовича як фундатора українського регіонального природокористування можна виділити три етапи:

- 1) період передніх наукових досліджень локальних й регіональних вимірів (1920 – 1928 рр.) – В. Кубійович проводить власні польові наукові дослідження, доходить розуміння тісноти зв'язків в системі «людина – природа», досліджує український геопростір з позицій

регіональних й локальних типів господарювання, формує уявлення про ресурсну компоненту української геоторії, досліджує антропогеографію українства;

2) період українських студій В. Кубійовича (1928 – 1940 рр.) – свої власні наукові уявлення й концепції вчений поширює на усі терени української геоторії, концепції відносин в системі «людина – природа» перевіряються, досліджуються й апробуються на усьому просторі української етнічної території, ініціюється видання низки картографічних творів й перші спроби узагальнення українських географічних студій;

3) інтегрально-енциклопедичний період наукової творчості (1946 – 1985 рр.) – В. Кубійович ініціює й розвиває роботу наукових колективів над створенням першої узагальнюючої української географічної енциклопедії – ЕУ, це найвище досягнення української модерної географії сер. ХХ ст., в якій в інтегрованому вигляді формується методологічна компонента регіонального природокористування, створюється підґрунтя для формування відповідних наукових уявлень про диверсифікацію регіональних засад природокористування, про цілісність, неперервність, історичну й географічну зумовленість зв'язків в системі «людина – природа», її континуальність й хорологічність.

Висновки. Таким чином, можна проголосити, що Володимир Кубійович для української географічної наукової думки є фундатором регіонального природокористування, його основних концептуальних засад. Дійсно, вчений не застосовує в своїх працях терміну «регіональне природокористування», тому неможливо й стверджувати, що він є засновником цього наукового напрямку. Але ж, до того часу, як в науковому середовищі «визріла» ця наукова дефініція, теоретико-методологічне підґрунтя для нього вже було закладене саме фундаментальними працями Володимира Кубійовича. Тож вченого слід розглядати як такого, хто найближче підійшов до уявлення про регіональне природокористування, практично підготував методологічне підґрунтя для виникнення його в якості наукової концепції (напрямку) в українській географії. Тож роль Кубійовича в передісторії української школи регіонального природокористування є неоцінною. Йому належить честь просування української географічної науки на загальносвітовий рівень, узагальнення усього досвіду, накопиченого в географії у попередні періоди, тим самим професору Кубійовичу вдалося надати потужного імпульсу для географічної науки, вивести її на новий щабель розвитку.

Література:

1. Географія українських і сумежних земель: [Факс. перевидання (Львів, 1938)] / опрац. і зред. В. Кубійович. – К.: Обереги, 2005. – 528 с.
2. Енциклопедія Українознавства: Загальна частина / Під гол.ред. проф. В. Кубійовича і проф. З. Кузелі. – К.: НАНУ, 1994–1995. – 1230 с.

3. Історія української географії і картографії: Матеріали наукової конференції, присвяченої 95-річчю від дня народження професора Володимира Кубійовича (Тернопіль, 25-26 грудня 1995 р.) / Ред. колегія: О. Шаблій та ін. – Тернопіль, 1995. – 275 с.

4. Ковальчук І.П. «Географія українських і сумежних земель» та «Атлас України і сумежних країв» Володимира Кубійовича у контексті українознавчих студій // Історія української географії. – 2001. – Вип. 3. – С. 56-63.

5. Пістун М., Олійник Я., Гуцал В. Регіонально-географічні дослідження Володимира Кубійовича // Історія української географії. – 2001. – Вип. 1 (3). – С. 34-37.

6. Професор Володимир Кубійович / Упоряд. О. Шаблій. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Фронка, 2006. – 378 с.

7. Руденко В.П. Географическое разнообразие природно-ресурсного потенциала регионов Украины: Монография. – Красноярск: КГТЭИ, 2007. – 168 с.

8. Шаблій О. Діяльність Володимира Кубійовича в Науковому товаристві імені Шевченка // Історія української географії. – 2001. – Вип. 1 (3). – С. 11-22.

НАДРУКОВАНО:

Афанасьєв О.Є. **Роль Володимира Кубійовича у передісторії української школи регіонального природокористування** // Історія української географії. – 2010. – №22. – С. 85-88.